

Úvod

Téma této studie je kontroverzní. V letech 2002 a 2003 vyvolala v evropském i českém parlamentu jedna historická otázka nevídané rozpory o tématech týkajících se žhavé současnosti. Jádrem sporu byly prezidentské dekrety, které v období druhé světové války vypracovala československá exilová vláda a kterým se podle tehdejšího exilového prezidenta říká „Benešovy dekrety“. Tyto dokumenty vytvořily podmínky, za nichž mohlo být - z právního hlediska - realizováno nucené vysídlení Němců z Československa. Tématem této studie nejsou ani okolnosti vzniku zmíněných dekretů, ani nucené vysídlení Němců. Na následujících stranách budeme zkoumat parlamenty, v nichž se v letech 2002 a 2003 vedl spor o současném významu daných historických událostí a právních textů, které byly jejich plodem. Během jednání o rozšíření Evropské unie byly v souvislosti s otázkou současné platnosti dekretů využívány a zneužívány historické stereotypy. Spory se týkaly otázky, jak by se vzhledem k blízkému vstupu České republiky do Evropské unie mělo zacházet s dědictvím minulosti. Jejich historické pozadí tak tvořila nacistická okupace Československa, druhá světová válka a od roku 1945 probíhající nucené vysídlení Němců z českých zemí.

Současné hodnocení nuceného vysídlení Němců a jemu předcházející druhé světové války se tak stalo předmětem politické taktiky jednotlivých poslanců. Proto je na místě zaměřit se na politický jazyk celé diskuse, jejíž duch byl na všech stranách předem diktován přítomnými hodnotícími postoji. Ve sporech proti sobě stály různé představy o správném zacházení s minulostí, stejně jako různá pojetí základních hodnot evropského soužití. V nepo-

slední řadě určovaly průběh diskuse strategické úvahy. Proto budeme zkoumat, na pozadí jakých představ jednotliví poslanci vykládali dějiny, k jakým rozhodnutím na základě svých interpretací dospívali a které procesy a interakce spoluurčovaly vývoj diskusí o tomto tématu.

Dekrety se v době, o níž je řeč, nestaly jen předmětem česko-německých sporů, ale významně se dotkly rovněž roviny evropské politiky. Otázka, zda tyto právní texty implementované v poválečných měsících za zcela zvláštních podmínek budou platné i po vstupu České republiky do Evropské unie, vyústila v roztržku mezi tehdejším českým premiérem Milošem Zemanem, kandidátem CDU/CSU na post německého kancléře Edmundem Stoiberem, rakouskými Svobodnými demokraty (FPÖ) a tehdejším maďarským premiérem Viktorom Orbánem. Tato roztržka se řešila jako problém evropské politiky. Témata, která byla i v Evropském parlamentu již dříve latentně přítomná, se tak nyní i tady vyvinula v kontroverzní debatu. Ta utichla až ve chvíli, kdy parlament proti hlasům frakce CSU doporučil vstup České republiky do Evropské unie.

O okolnostech vzniku československých prezidentských dekretů pojednává rozsáhlá literatura – všímá si především konkrétního historického pozadí¹ nebo se věnuje vzájemnému propojení právních a historických okolností.² Nejzajímavější studie k tomuto tématu se zaměřují na aspekty, které překračují úzce český kontext.³ Mnohé zmíněné studie se sice dotýkají i pozic, které zaujímaly v následujícím textu zkoumané parlamenty, ale všímají si poměrně málo komplexních sporů uvnitř těchto parlamentů. Na příkladu těchto sporů se dá rovněž ukázat, že téma „Benešových dekretů“ v sobě i nadále skrývá konfliktní potenciál, který spoluurčuje česko-německé vztahy. I z toho důvodu je zajímavé v detailní studii sledovat, co v daných letech spoluurčovalo charakter a nezvyklou dynamiku celé diskuse.

Tato studie přispívá k porozumění širšího kontextu sporů a vrhá světlo na jejich charakteristické specifické rysy a jejich asymetričnost. Díky tomu, že pojmenováváme hlavní problémy diskusí i jejich rozhodující okamžiky, se jejich vývoj stává srozumitelným.

Pokus pojednat problém z odstupu umožňujícího analytické zkoumání a zároveň proniknout k jednotlivým pohledům „zevnitř“, umožňuje alespoň načrtnout možnosti překonání rozporných skutečností, pojetí a obrazů charakteristických pro společnosti, jichž se toto téma týká. Studie vychází z perspektivy, která se pokouší oprostít se od nacionální, etnické či konkrétními zájmy určené předpojatosti. Jsem přesvědčen, že nás ke skutečně cennému poznání dovede jedině taková analýza, která je schopna reprodukovat a interpretovat různé perspektivy vidění věcí. Tedy analýza, která si všímá situace, postojů a způsobů ovlivňování dění u různých aktérů. V rámci této analýzy jsem se zaměřil zejména na institucionalizované vzorce, jako jsou například „národní zájem“ nebo role kolektivní oběti. Pohled vnímající i jemné nuance tu přispívá k lepšímu porozumění sporů, které vrcholily pokusy učinit z partikulárních zájmů a postojů univerzální měřítko. Zároveň je ovšem jednání jednotlivých aktérů vykládáno na základě jejich vlastních představ, přičemž hraje roli například otázka, jakým způsobem historické stereotypy ovlivňují politické jednání. Analytický odstup rovněž nebyl překážkou ve snaze sledovat jednotlivé vztahy a případně pragmatickými cíli určenou komunikaci mezi poslanci Evropského parlamentu a českého parlamentu, stejně jako další neformální dohody a dorozumívání.

Obecnější poznání, ke kterému tato studie přispívá, překračuje čistě vědeckou rovinu. Stejně jako je praktická politika trvale nucena počítat se svým protějškem, je - analyticky viděno - možné hledat dlouhodobá a společně přijímaná řešení jen vně takových argumentů a debat, které se pokouší druhého umenšit či vytěsnit. Tato studie se snaží ukázat, že diskuse skýtala šance na porozumění překonávající hranice, které od sebe oddělovaly jednotlivé strany, že ale politika vázaná na úzce vymezené zájmové skupiny tyto šance často přehlížela. Diskuse o prezidentských dekretech nebyla jen sledem polemik. Nešlo tu jen o opakované apelování na jednotlivé národní či zájmové skupiny a o překážky či vzájemné zavrhování, které bylo možné sledovat v mezistátních vztazích. Na evropské úrovni se tu ukázaly i možnosti sjednocení, které se ovšem většinou nesetkaly se zájmem zúčastněných. Díky celoev-

ropskému zájmu, který tato diskuse vyvolala, se tu naskytla příležitost ke středoevropské diskusi o dějinných výzvách a politice, která by s těmito výzvami pracovala a která by zároveň byla přijatelná v různých společenstvích s různými historickými zkušenostmi.⁴ Tato diskuse by bývala mohla vzbudit zájem zainteresovaných lidí ze všech koutů Evropy. Skutečně otevřená evropská debata oproštěná od majetkoprávních požadavků otevírala pozoruhodnou perspektivu. V rámci sporu o prezidentské dekrety byla tato perspektiva přehlušena agresivní rétorikou, snahou o popularizaci a klientelismem. Pokus učinit z debaty téma evropské politiky v tomto případě není svědectvím o hledání univerzálně sdíleného evropanství, ale je pouze příkladem snahy zaangażovaných aktérů dát vlastním motivům větší váhu. Pokusy definovat před vstupem nových členských států kánon evropských hodnot byly v této situaci prostředkem k posilování vlastní mocenské pozice při jednotlivých jednáních. Vymezení a uspořádání hodnot může mít ovšem pro různé národy, světónázorové skupiny a regiony trvalý význam jen tehdy, nebude-li kladeno jako seznam podmínek, ale jako podnět k všestrannému dialogu.

TEZE A OTÁZKY: POROZUMĚNÍ DĚJINÁM, ZPŮSOBY MYŠLENÍ A POLITICKÁ PRÁCE SE SYMBOLY

V diskusi o historických událostech bývá často otázka, jakým způsobem se o nich hovoří, zajímavější než dané události samy o sobě. Naše vnímání minulosti se totiž jen z menší části tvoří na základě jakési objektivně dané historie; v daleko větší míře o našem povědomí rozhoduje skutečnost, jak se o té či oné historické události mluví. Tato studie se snaží postihnout, jakým způsobem politici nakládají s minulostí, když se na základě svých postojů k ní chtějí profilovat v politické soutěži. Tím, že hovoří o minulosti, zaujímají pozice, které zapadají do určitých vzpomínkových a interpretačních schémat jejich voličů. O tom všem nám podává svědectví průběh parlamentních debat, proces přípravy parlamentních nařízení, tiskové zprávy a také rozhovory s poslanci.

Zkoumal jsem celé spektrum stran zastoupených v daných parlamentech, přičemž jsem pochopitelně více pozornosti věnoval těm poslancům, kteří se ve sporech kolem prezidentských dekretů výrazněji angažovali.

Hlavní otázky, na které se studie snaží odpovědět, vyplývají ze zkoumaných textů a dokumentů. V první řadě, ještě předtím než jsem začal zkoumat politické strategie jednotlivých aktérů, jsem se zabýval průběhem samotných debat. Tyto diskuse, které jsou přímo ukázkou do mluvené řeči převedených představ o minulosti, stanovily základní rámec pro další politické jednání. V této studii se proto ptám, jakým způsobem debatu ovlivňovaly právě tyto představy o minulosti, konkrétně o souvislostech a okolnostech vzniku prezidentských dekretů. Hledal jsem tedy odpověď na otázku, jakým způsobem si jednotliví poslanci vykládají dějiny, respektive jejich některé aspekty. V tomto smyslu byly relevantní nejen představy, které pracovaly s nadnárodním, evropským pojetím historie, ale i takové, které vycházely z osobně prožitého či tradovaného pojetí. Zatímco pro první pojetí bylo typické zdůrazňování zkušeností s totalitními režimy nebo pojmů jako „kruté století“, druhé pojetí pracuje spíše s morálními kategoriemi. Ostatně, Evropský parlament by vedle své legislativní funkce měl v pozitivním slova smyslu pracovat právě s kulturními rozdíly a s – v různých evropských společnostech se lišícími – životními zkušenostmi, které reprezentují jeho poslanci. Neméně zajímavé bylo pozorování různých interpretací historického kontextu vzniku samotných dekretů, které se vyskytovaly v obou parlamentech. Analyzoval jsem například, zda jednotliví řečníci či posluchači vztahovali pojem „bezpráví“ k současnému či naopak k historickému právnímu systému. Zabýval jsem se rovněž otázkou, na jaké historické vědomí se řečníci odvolávali; zda na – dosud poměrně vágní – evropské, na – často nikoli bezvýhradně přijímané – národní nebo dokonce na povědomí vztahované ke konkrétní etnické skupině. Zároveň jsem se pokusil odhalit smysl široké škály používaných politických symbolů. Šlo zejména o to, jakým způsobem byly stanoveny normy a možnosti bez úhony vyslovitelného, jak byly přijímány různé vrstvy možných významů, argumentační figury

či výrazy, jakým způsobem byla jednotlivá témata projednávána či zpochybňována nebo jaké byly strategie, jejichž prostřednictvím se poslanci pokoušeli prosazovat vlastní politické představy. Zkoumal jsem rovněž, proč intenzita debaty tak výrazně vzrostla právě na počátku roku 2002 a jaké dělicí linie se během ní v parlamentu vytvořily. Mimo zorné pole této studie nezůstala ani otázka, jakým způsobem byla diskuse přenesena z obou parlamentů do společnosti a jaké pozice zaujímali poslanci v dialogu s německou, českou a evropskou veřejností. Debaty o československých prezidentských dekretech utvářely v Evropském parlamentu i českém parlamentu odlišné názorové a myšlenkové formace. V předložené studii pak jde zejména o analýzu těchto diskursů. Tato metoda totiž umožňuje jak zasvěcenou a prameny neopomíjející práci, tak i vyhodnocení jednotlivých textů z celého širokého spektra. Jednou ze specifik této diskursivní metody je možnost obrátit běžný postup, známý zejména ze sociálních dějin a obecně praktikovaný v historiografii. Zatímco tam se postupuje od tezí a otázek odvozených z kontextu k analýze pramenů, pokusil jsem se v této studii nejprve zprostředkovat proces, v jehož průběhu se jednotlivé diskursy rodily a vyvíjely. Znamenalo to v první řadě odpovědět na otázky jako „Jak se vyvíjela debata?“, „Jaké pozice zaujímali lidé, kteří se jí zúčastnili?“ nebo „Proč se vyvíjela právě tímto způsobem a tímto směrem?“. Zkoumané dokumenty by měly být v tomto kontextu, přísně vzato, označovány jako texty.

PARLAMENTNÍ DEBATY JAKO PŘEDMĚT VÝZKUMU

Parlamentské debaty jsou v ideálním případě dějištěm demokraticky vedené výměny názorů, v jejímž rámci na sebe naráží široká škála představ a pozic, které jsou reprezentativní pro celou společnost. Tyto diskuse by navíc měly být transparentní. To jsou důvody, díky nimž je zkoumání a zprostředkovávání debat s historickým podtextem, jak probíhaly v obou parlamentech, zajímavé. Analýza, o níž půjde, má navíc díky pevnému rámci institucí, na jejichž půdě debaty probíhaly, přirozené mantinely. Budeme svědky zá-

pasů v arénách, v nichž jde o společenskou platnost představ, hodnot a práva. Zápasů, jejichž účastníci pochopitelně podléhají obecným konvencím. Dění v parlamentech se přitom řídí institucionalizovaným souborem pravidel politické komunikace. Tato pravidla jsou nastavena tak, aby pokud možno pomáhala na svět poznání věcí a jejich smysluplnému zpracování.⁵ Evropský parlament a dolní komoru českého parlamentu, poslaneckou sněmovnu, jsem vybral jakožto institucionalizovaná společenství, která jsou nositeli určitého diskursu. Zároveň reprezentují v tomto případě vnitřní diskurs komunikace, která překračuje národní úroveň. Prostřednictvím porovnání obou vnitroparlamentních diskursů je možné poukázat na postoje, které jsou pro průběh sporů, vedených rovněž na mezistátní i evropské úrovni, typické.

Klíčové jsou pro celý konflikt roky 2002 a 2003. Zkoumané období zahrnuje v případě Evropského parlamentu dobu od 13. března 2002, kdy se na plénu konala debata o rozšíření, až do 9. dubna 2003, dne, kdy bylo schváleno doporučení vstupu České republiky do Evropské unie. Dokumenty týkající se české poslanecké sněmovny a jejích členů pocházejí ve své většině z období od března 2002 do července 2003. S ohledem na širší souvislosti jsem občas tyto časové hranice překročil, a to oběma směry. Podstatným základem této studie jsou kvalitativní, podrobné rozhovory s vybranými poslanci, které probíhaly v letech 2002–2005. Díky těmto rozhovorům jsem mohl rekonstruovat názory jednotlivých poslanců na možnosti politiky a význam historie; tedy názory, na jejichž základě se formovaly pozice těchto politických reprezentantů.⁶ K rekonstrukci detailního průběhu jednotlivých debat a dalším informacím mi pomohla neformální vzájemná jednání aktérů. Po obsahové stránce měla debata v Evropském parlamentu sice silnou dynamiku, zároveň ale byla velmi formalizovaná. Díky každoročně se opakujícím parlamentním usnesením⁷ k pokrokům kandidátských zemí na jejich cestě ke vstupu do Evropské unie existoval pravidelný podnět, který vždy rozpoutal diskuse o prezidentských dekretech. Průběh debat jsem rekonstruoval na základě textů usnesení a kontextu jejich vzniku; ten je dokumentován v předlohách a pozměňovacích návrzích. Záro-

veň jsem totéž sledoval i skrze mediální obraz, pomocí skutečně četných tiskových prohlášení i projevů poslanců na různých fórech. Při tom se ukázalo, že na základě zdánlivě méně významných pramenů a neoficiálních textů můžeme čas od času dospět k důležitějšímu poznání, než například pokud vycházíme z parlamentních projevů.

Že tyto „drobnější“ dokumenty týkající se sledovaných debat mnohdy jen nepřímo mohou být důležitější než zdánlivě „hlavní“ prameny, tedy projevy a usnesení, se ukázalo zejména v případech debat vedených v dolní komoře českého parlamentu. Ta totiž ve sledovaném období schválila jen minimum ve vztahu ke sledovanému tématu relevantních zákonů či nařízení, o to intenzivnější však byly po celou dobu neformální diskuse kolem dekretů. Samotná parlamentní debata v české poslanecké sněmovně navíc – v porovnání s Evropským parlamentem – postrádala jakoukoliv dynamiku. Pro české prostředí je tak v tomto případě charakteristický nedostatek oficiálních dokumentů a široká škála neformalizovaných pramenů. Vzhledem k takto odlišné struktuře diskuse a jinak rozložené pramenné bázi se pro analýzu debaty v českém parlamentu nabízel poněkud odlišný způsob zpracování než ten, který jsem použil v případě Evropského parlamentu. Analýza tu vychází v daleko větší míře z rozhovorů s poslanci a pramenná báze je doplňována vyjádřeními poslanců v médiích a jejich dalšími zaznamenanými postoji. S ohledem na takto odlišný charakter pramenů se nepokouším o žádné precizní srovnání debat v obou parlamentech. Spíše mi jde o konfrontaci obou debat a o hledání vztahů a souvislostí mezi nimi.

POROZUMĚNÍ JAKO CÍL: DISKURSIVNÍ TEORIE A DISKURSIVNĚ ANALYTICKÉ METODY

„Diskurs“ se stal inflačním pojmem populárně-vědeckých studií i v běžné komunikaci. Teoretik a historik Philipp Sarasin zastává názor, že tento pojem může být ve vědeckých textech velmi často nahrazen konkrétnějšími slovy jako například „text“, „výpo-

věd“ nebo „diskuse“.⁸ Achim Landwehr, který rozpracoval metodu historické diskursivní analýzy, jde dokonce ve své kritice nadužívání pojmu diskurs ještě dále a označuje jej za „všudypřítomné módní slovo, jehož proměnlivé významy v podstatě nepřipouští jakoukoliv závaznou definici“. Podle tohoto teoretika se „v případech, kdy je slovo diskurs používáno v souvislostech, jež by mohly být lépe popsány pomocí jiných pojmů, vkrádá dojem, že se jedná o jakýsi akademický tik“.⁹ Přesto ale existuje veliké množství seriózních teoretiků, kteří otázku diskursů rozpracovávají a jejichž závěry již ovlivnily mnoho empirických historiografických prací. Jeden z badatelských týmů, skupina kolem Rainera Kellera, se zabýval sociálně-vědeckými diskursivními teoriemi v širším slova smyslu, tedy včetně těch, které zahrnují i historické vědy.¹⁰ Diskursivně analytické teorie se podle své klasifikace dělí do čtyř skupin. Jedná se zejména o v anglosaském prostředí rozšířenou *discourse analysis*, která vychází ze sociolingvistických kořenů, strukturalismem vytvořenou a později poststrukturalistickou kritikou ovlivněnou diskursivní teorií, kulturněhistorickou diskursivní analýzu, zaměřenou spíše interpretativně a vycházející z teorie jednání, a nakonec Habermasovu diskursivní etiku, která vychází z „teorie komunikativního jednání“. Posledně jmenovaná teorie je ovšem vnímána jako specifická, stojící stranou tří ostatních, což je dáno jejím hodnotícím charakterem a ideální konstrukcí komunikace oproštěné od moci.¹¹ Mnoho autorů odkazuje rovněž na Foucaultovu teorii diskursu.¹² Tato koncepce diskursů, které jsou odvozovány od mocenských vztahů, se zásadně liší od Habermasovy diskursivní etiky. Oba tyto autoři jsou ale velmi skoupi, pokud jde o konkrétnější metodická doporučení.

V historických studiích pracujících metodou diskursivní analýzy se jedná o „zkoumání souboru přístupných textů, jehož konstitutivním prvkem je formulace tezí a otázek“.¹³ V tomto kontextu jsou diskursy definovány jako „tematické souvislosti určité řeči, které je možné historicky vymezit a které určují možnosti a hranice smysluplné promluvy či konzistentního společenského jednání“. Diskursivní analýza pak zahrnuje 1) popis tematického dis-

kursu jako kulturního vzorce, který je v sociálním prostředí, pro něž je určující, zdrojem smyslu, 2) zkoumání konkrétních případů promluv a jednání, v nichž se prolíná více diskursů a 3) rekonstrukci individuálních promluv či konkrétních textů. Všechny tři aspekty se dotýkají jak mikro- tak i makroanalýzy. Počátek diskursu je spjat s „místem prvního vyřčení“, poté se diskurs konsoliduje, opakuje, „zapíše“ a nakonec narazí na určité hranice. Tyto hranice se mohou ukázat při kontaktu s – ve své výpovědi – komplementárními nebo protichůdnými diskursy. Tento druh komunikace bývá označován termínem interdiskurs.¹⁴

Ke známým empirickým studiím, které pracují s metodou diskursivní analýzy, patří výzkum přisežného soudnictví a kultury soudních sporů v Paříži 18. století, který provedl Martin Dinges. Autor v této studii pojímá samotné žaloby jako texty a podmínky jejich úspěchu či neúspěchu jako kontext. Na základě tohoto předpokladu konstatuje, že pro zkoumané procesy charakteristické strategické proslovy představují pro historika metodický problém; výsledkem je totiž přítomnost několika paralelních skutečností, jejichž vzájemný vztah je možné vysvětlit teprve na základě vyhodnocení kontextu.¹⁵

Willibald Steinmetz zkoumal na příkladu anglických politiků 18. a 19. století, jakým způsobem politický jazyk určuje vztah k politické skutečnosti a odhad mezí proveditelného.¹⁶ Výzkum politického jazyka Výmarské republiky a německé debaty o „zvláštní dějinné cestě“, který provedl Thomas Childers, poukázal na velice těsnou provázanost „sociálního slovníku každodenní politiky“ a politického systému, který tento svět každodennosti obklopuje.¹⁷

V poslední době se v historiografických kruzích rozvinula živá diskuse o komplexním vztahu mezi v minulosti jednajícími osobami a strukturami, v nichž se jednání odehrávalo. Během tohoto procesu hledání nových teoretických a metodických odpovědí postupně vzrostlo renomé kulturněhistorického přístupu. Sociálně-historická škola, dosud v kruzích německé historiografie dominantní, byla naopak obviňována ze zanedbávání roviny individuálního jednání a z přehnaného důrazu, který klade na

strukturální prvky. Vědci se shodli na podstatné roli dvou vzájemně se podmiňujících otázek, na něž by měly výsledky bádání odpovídat: jde o odpověď na otázku po smyslu (*meaning*) jednání, kterou si kladou především teoretici jednání, a na otázku po okolnostech a danostech určitého jednání, v nichž se takový „smysl“ tvoří, s nímž přicházejí především strukturalisté. Diskuse mezi zastánci těchto dvou směrů se v první fázi rozvinula v rámci sociálních věd, ale postupem času zasáhla i historické vědy.¹⁸ Dvě další kategorie spojené s rovinou jednání a se strukturálními prvky, které hrály důležitou roli již před nástupem poststrukturalistické kritiky, jsou intencionalita (zkoumání záměrů jednání) a souvislosti jednání (*agency*). Kategorii, která předchází dvě doplňuje, jsou možnosti jednání a tvůrčí možnosti přítomné v každodenní realitě konkrétních lidí.¹⁹ Z hlediska teoretiků diskursu je možné tyto kategorie nahradit dvojicí text a kontext. Philipp Sarasin jde dokonce tak daleko, že hovoří o „fikci autonomie subjektu“, která podle něj před nástupem nových kulturních dějin způsobovala „hluboce zakořeněný zmatek“ v základní metodologii historické vědy. Tato dřívější metodologie ignorující problematiku diskursů podle něj vedla k přesvědčení, že pouhá kritika pramenů vede k odhalení toho, jak byly věci myšleny. Sarasin se snažil koncepčně definovat, jakým způsobem nové kulturní dějiny odhalují „vznik smyslu“, a přišel s pojmem „poststrukturalistická diskursivní analýza“. Novým kulturním dějinám tedy rozumí rovněž jako metodě diskursivně analytické. To znamená, že kultura je v tomto pojetí třeba rozumět jako komplexnímu objektu, jako klubku propojených a vzájemně se obepínajících vláken. Právě tento obraz dokládá, proč se základní metodou nových kulturních dějin stala diskursivní analýza; toto klubko zamotaných vláken není totiž ničím jiným než souborem diskursů.²⁰

Teoretická diskuse o nejrůznějších podobách diskursivní analýzy není v žádném případě uzavřená, přičemž zdaleka ne všechny teoreticky reflektované metody jsou následně skutečně použitelné v praxi. Achim Landwehr definuje historickou diskursivní analýzu jako teorii „blízkou kulturním dějinám, která v minulosti hledá kolektivní významové souvislosti“. Pro tuto metodu je stej-

ně jako pro všechny další teorie diskursu zcela samozřejmým východiskem přesvědčení, že neexistuje žádná „objektivní“ minulost, ale že historiografie minulost teprve vytváří.²¹ Úkol historické diskursivní analýzy pak tak trochu vychází z teze Pierra Bourdieu, že „nejskrytější je to, v čem se všichni shodují“. Jedná se tedy o zkoumání právě onoho na první pohled skrytého a dotazování se, jakým způsobem je předkládána pravda a jak se potom tato pravda v daných souvislostech dále šíří.²² Landwehr nepřichází jen s dalším z mnoha pokusů teoretického vymezení historické diskursivní analýzy. Jeho přínos spočívá především ve vypracování konkrétní metody. Podle jeho názoru bylo potřeba obejít neřešitelné a jen ke spekulacím vedoucí otázky po „skutečných záměrech“ nebo „hlavních zájmech“ aktérů, které jsou ukryté za texty. Z tohoto důvodu vychází z ideální koncepce pozitivnosti výpovědí, což je původně Foucaultův koncept. Tento přístup badateli umožňuje nezabývat se záměrem dané výpovědi, ale chápat jako skutečný předmět výzkumu výpověď samotnou. Před analýzou kontextu tak v tomto případě badatel chápe výpověď jako událost.²³ Z toho vyplývá i skutečnost, že analýza souvislostí působení takové výpovědi pak slouží spíše rekonstrukci souboru diskursů než jako zpětné dovozování záměru daného jednotlivce. Dalším odkazem na Foucaulta je předpoklad provázání diskursu s konkrétními institucemi. Landwehr tvrdí, že stabilní a dobře vymezené diskursy často nalzáme v prostředí jedné instituce, zatímco diskursy překračující hranice jednotlivých institucí bývají komplexnější, a tak je také složitější je zkoumat.²⁴

Landwehrova metoda se zakládá na čtyřech krocích. Jako první stupeň navrhuje vytvoření korpusu, tedy souboru textů, vybraných s ohledem na dané téma. Tento soubor nemůže být objektivní. Vytvoření tohoto souboru by proto mělo být zároveň reflektováno a odůvodněno, aby se badatel vyhnul situaci, kdy by jeho práce, místo aby byla výzkumem diskursů, sama o sobě vytvořila nový diskurs. Druhým stupněm Landwehrem navržené metody je analýza kontextu. Pro její provedení má zcela zásadní význam vztah mezi textem a kontextem. V rámci diskursivní analýzy stojí sice na začátku samotné texty, ale v druhé fázi jsou pod-

statné právě kontexty, a to z toho důvodu, aby byly dostatečně zohledněny mocenské vztahy. Tento krok by měl zabránit situaci, kdy badatel „zapomíná na svět za textem“, což byl charakteristický rys mnoha výzkumů provedených pod heslem lingvistického obratu (*linguistic turn*). Zmíněný kontext může mít v zásadě čtyři roviny – situační, mediální, institucionální a historickou. V rámci analýzy situačního kontextu jde o to, kdo na jakém místě něco dělá a kdo další je tomu přítomen. Mediální analýza kontextu se ptá po povaze média, které danou výpověď šíří. Institucionální kontext odkazuje na strukturu a fungování politických a společenských institucí, s nimiž vznik zkoumaných textů souvisí. Historický kontext je třeba hledat v celkové politické, společenské, kulturní, sociální a ekonomické situaci.²⁵ Třetím stupněm je analýza výpovědí, v jejímž rámci je třeba se zaměřit na charakteristické znaky. Aby to bylo možné, je třeba pracovat s postojí, které texty zaujímají k určité okolnosti či situaci, nebo zkoumat způsob, jakým se potýkají s konkrétním argumentem. Přitom musíme rozlišovat mezi makro- a mikrostrukturou zkoumaných textů. V rámci makrostruktury zkoumáme vzorce vyprávění, tedy významovou rovinu textů, která zahrnuje jejich téma a výstavbu. V této souvislosti je zajímavé i to, co v textech nenalezneme. Způsob výběru faktů a argumentační linie nám často prozradí mnohé o záměrech textu. Mikrostrukturou jednotlivých textů má Landwehr na mysli rovinu charakteru textu, větných spojení, výběru slov, používání znamének ve větách či typografii. Co se týče charakteru textu, dá se mnohé odvodit především z rétorických figur. Kromě toho mohou mít různé významy také obrázky a grafické prvky. Poslední krok své analýzy a interpretace, který spočívá v komplexním vyhodnocení zkoumaných faktů, nazývá Landwehr prostě jen diskursivní analýzou. Pomocí diachronně vytvořených analýz výpovědí, tedy načrtnutých interpretačních linií, které procházejí celým souborem zkoumaných textů, se v této fázi již dá určit základní povaha a struktura diskursu. Badatel může díky tomuto přístupu také postihnout vlastnosti diskursu; tedy, zda je jeho záměrem například vymezovat se, diskriminovat či přesvědčovat. V této fázi mohou být rovněž definována témata, která

určovala směr a průběh diskuse.²⁶ Již dříve definované lingvistické a sociálněvědní postupy považuje Landwehr za příliš komplexní, než abychom je mohli použít v rámci historické diskursivní analýzy. Proto se přimlouvá za spíše méně komplexní přebírání těchto metod. Co se týče jeho vlastního návodu, je zřejmé, že není účelné aplikovat na každý text všechny čtyři zmiňované kroky.²⁷ Jeho metoda tedy v praxi nemusí být použita ve své celistvosti, umožňuje výběr nástrojů, které použijeme pro danou analýzu, a obecně se dá charakterizovat jako otevřená. Landwehr tak splňuje nároky kulturních dějin, které americký vědec Peter Jelawich stručně a elegantně formuloval do motta: Cílem je „mít systém a zároveň jej nemít“. Neboť jedině při dodržení tohoto předpokladu může být výzkum dostatečně metodicky podložený a zároveň dostatečně otevřený, aby se dokázal vypořádat se specifickou povahou předmětu svého zkoumání.²⁸

Při práci na této studii jsem se opíral o metodu historické diskursivní analýzy, abych mohl prostřednictvím práce vycházející z pramenů a zároveň díky nezbytné flexibilitě proniknout do dění ve zkoumaných parlamentech a abych tomuto dění porozuměl. Vymezení souboru zkoumaných textů se zpočátku řídilo spíše formálními hledisky, a to mimo jiné z toho důvodu, abych zabránil předčasné subjektivitě. Již ve fázi výběru jsem zároveň přezkoumával, kdo jednotlivé texty, nyní části souboru, inicioval, jakou měly formu a na koho se obracely. V rámci zkoumání kontextu jsem se zprvu zaměřil na prostředí a okolnosti charakterizující jednotlivé iniciátory a další účastníky debaty. U těchto aktérů jsem se zabýval jejich věkem a otázkou, k jaké generaci se řadí, či jejich původem nebo stranickopolitickou orientací. Do okruhu těchto otázek patřila i jejich příslušnost k mimoparlamentním organizacím či propojení s nimi. Abych mohl analyzovat chování aktérů, přidal jsem k uvedeným otázkám i délku jejich promluv, míru angažovanosti v parlamentních výborech, snahy odehrávající se na poli neoficiálních jednání či komunikaci s veřejností, například formou tiskových zpráv nebo rozhovorů s novináři. Analýza kontextu zahrnovala jak strategické momenty, koaliční chování či míru vlivu konkrétního poslance při formulování usnesení, tak

i informace, které vyplývají z rozhovorů s aktéry debat, pokud byly srozumitelné a ověřitelné.

Postupně jsem formuloval hlavní otázky výzkumu, z nichž některé jsou spíše obecné a jiné se týkají specifických momentů jednotlivých textů. Tyto otázky mě vedly při práci s texty a zprostředkovávání v nich obsažených postojů. Jedna z takových hlavních otázek se zabývá tím, nakolik se daný poslanec Evropského parlamentu zajímal o vzájemnou podmíněnost vstupu České republiky do Evropské unie a zrušení prezidentských dekretů. Dále jsem srovnával dnešní porozumění dekretům s dobovými výklady o jejich důležitosti a vyhodnocoval jsem vliv tohoto porozumění na celkový obraz minulosti, z něhož jednotliví poslanci vycházeli. Rovinu významů, kterou Landwehr nazývá makrostrukturou, jsem zkoumal na základě stavby jednotlivých vystoupení, jejich rétorické složky, a také používaných obrazů a symbolů. Zvláštní roli hrají v této studii specifické rétorické prvky – opakující se abstrakce a argumentační figury, které jsou skoro tak přesvědčivé jako metafory, ale ve srovnání s metaforami jim chybí obraznost. U mikrostruktury jsem s ohledem na proveditelnost musel učinit několik ústupků. Vybral jsem několik nosných či nápadných znaků (například rétorické figury nebo argumentační vzorce) obsažených v textech. Následující výzkum je tedy ve svém celku makroanalýzou, jejímž těžištěm jsou strategie aktérů a způsob, jakým tito aktéři vnímají sami sebe. Moje analýza a interpretace vychází vzhledem k názornosti a vysokému interpretačnímu potenciálu zkoumaných diskursů částečně i z konceptu Siegfrieda Jägera. Ten se zakládá na předpokladu, že vzájemně si blízké fragmenty diskursů, které na sebe intenzivně reagují, vytvářejí, obrazně řečeno, jakási diskursivní vlákna, která jsou navíc často vzájemně propletena, což můžeme sledovat v několika rovinách, jako například v každodenním životě, v médií zprostředkovávané komunikaci s veřejností, na akademické či politické úrovni. Místa, v nichž jsou různá vlákna vzájemně spojena, nazývá Jäger diskursivními uzly.²⁹ Takovými uzly jsou – přísně teoreticky viděno – události, které jsou v této studii popisovány jako „zlomové body“.

Výnosy prezidenta Beneše, které bývají v mediálních diskusích označovány jako *Benešovy dekrety*, tvořily zákonný rámec pro nejrůznější oblasti výstavby československého státu po roce 1945. Protože pojem *Benešovy dekrety* používali zejména odpůrci těchto výnosů, je poněkud tendenční. Evropský parlament ve svých usneseních užívá nejčastěji pojmu *prezidentovy dekrety*. V této studii budu tyto dokumenty nazývat *československé prezidentské dekrety*, zejména proto, že se na jejich vypracování podílely vedle prezidenta Edvarda Beneše i jiné osoby, které je v některých případech i podepsaly. Dekrety pocházejí z období mezi lety 1940 a 1946, vznikly tedy z větší části v době londýnské exilové vlády. Po osvobození Československa od nacistické okupace se v této právní praxi pokračovalo až do doby, kdy (v roce 1946) zákonodárnou moc převzali nově zvolení zástupci. Československé národní shromáždění prohlásilo v roce 1946 dekrety se zpětnou platností za závazné právo a tím z nich učinilo platné zákony. Přibližně desítka dekretů se týká tématu trestání nacistického bezpráví; tyto dokumenty současně nařizují rozsáhlé odnětí práv a majetku příslušníkům německé a maďarské menšiny na československém státním území. Pokud se v rámci současných diskusí mluví o československých prezidentských dekretech, potažmo o tzv. Benešových dekretech, jedná se zpravidla o těchto deset dekretů a o jeden zákon z roku 1946, tzv. *amnestijní zákon*. Zmíněné právní texty byly uveřejněny ve svém původním znění na nejrůznějších místech.³⁰

Jedná se o následující dokumenty:

– „Konfiskační dekret“ č. 5/1945 z 19. května 1945, kterým je konfiskován majetek „státně nespolehlivých osob“ (mezi něž jsou vedle českých a slovenských kolaborantů počítány i všechny osoby německé či maďarské národnosti). Tento dekret rovněž prohlašuje za neplatné všechny majetkové právní úkony, k nimž došlo po roce 1938, pod „tlakem okupace“,

– „Velký retribuční dekret“ č. 16/1945 z 19. června, jímž byly zřízeny lidové soudy, které měly trestat nacistické zločiny,

- dekret č.12/1945 z 21. června, kterým je konfiskován zemědělský majetek Němců, Maďarů a „zrádců a nepřátel českého a slovenského národa“,
- dekret č. 28/1945 z 20. července o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných „nepřátel státu“ českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci,
- dekret č. 35/1945 o přechodném omezení výplat vkladů u peněžních ústavů (peněžních podniků) v pohraničním území,
- dekret č. 33/1945 z 2. srpna, jímž Němci, kteří se v letech 1938/1939 stali říšskými občany, i další osoby německé národnosti pozbývají československého státního občanství, pokud nebyli uznáni za antifašisty,
- dekret č. 71/1945 z 19. září o pracovní povinnosti sloužící odstranění válečných škod, která byla uložena osobám, jež pozbyly československého státního občanství,
- dekret č. 108/1945 z 25. října, opět konfiskační dekret, jímž je konfiskován „nepřátelský“ majetek příslušníků německé a maďarské národnosti,
- dekret č. 126/1945 z 27. října, jímž jsou v rámci internačních táborů a vězeňských zařízení zřízeny zvláštní oddíly pro vykonávání nucené práce určené pro „nacistické zločince, zrádce a jejich pomahače“,
- dekret č. 137/1945, rovněž z 27. října, jímž byly zřízeny internační tábory pro „osoby státně nespolehlivé“,
- zákon o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků (tzv. amnestijní zákon) č. 115 z 8. května 1946, jímž je omilostněno jednání, k němuž došlo v době okupace a v prvních poválečných měsících, pokud účelem takového jednání „bylo přispěti k boji o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovalo ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů“.

Na základě obsahu a formy jazyka dekretů není těžké pochopit, proč se staly předmětem kontroverzní diskuse. V debatách vztahujících se v mnohém k historickým událostem se „Benešovy dekrety“, „vyhnání“ nebo „odsun Němců“ staly jakými symboly

lickými místy paměti (*Erinnerungsorte*), která sdílejí generace pamětníků, jejich následovníci z mladší generace i společnosti, které je obklopují, a to ve velmi odlišných interpretacích. V různých národních a historicko-politických kontextech druhé poloviny 20. století se na různých stranách vyvinuly značně protichůdné významové horizonty. Symbolické místo skupinové paměti a jeho rozličné interpretace se opět staly – jak ukazuje tato studie – základem politického jednání.

PODĚKOVÁNÍ

Můj dík za podporu při práci na této studii patří v první řadě profesorovi Günteru Schödlovi z katedry dějin středovýchodní Evropy na berlínské Humboldtově univerzitě, který mi poskytl mnoho cenných rad a věnoval mi svůj čas během několika pracovních rozhovorů. Díky jeho radám a zmíněným rozhovorům jsem svoji práci a své nápady mohl po celou dobu znovu a znovu ověřovat a prověřovat. Rovněž děkuji PD Dr. Arpádovi v. Klimó, který byl ochoten napsat na moji práci oponentský posudek, a PD Dr. Helmutovi Fehrovi, který mi pomáhal radami týkajícími se bádání na české straně. Chci poděkovat všem poslancům, kteří byli ochotni poskytnout interview, a tak pomohli dát této studii obsah i formu. Ve Štrasburku, Bruselu a Berlíně jsem měl příležitost hovořit s André Briem, Klausem Hänschem, Berndem Posseltem, Jürgenem Schröderem, Ursulou Stenzelovou a Hannesem Svobodou. V Praze se mnou byli ochotni mluvit Vilém Holáň, Zdeněk Koudelka, Karel Kühnl, Vladimír Laštůvka, Miloslav Ransdorf, Pavel Svoboda, Jaromír Talíř a Jan Zahradil. Při získávání kontaktů na poslance mi pomohla PhDr. Zdeňka Mansfeldová z oddělení sociologie politiky Sociologického ústavu Akademie věd ČR. Studii přeložil do češtiny Matěj Spurný a Marcel Černý přepsal záznamy v češtině vedených rozhovorů. Za převzetí finančních nákladů spojených s tiskem studie děkuji Česko-německému fondu budoucnosti a Rakouskému fondu budoucnosti.